

ISLOM SUG‘URTASI – TAKOFULNING MOHIYATI, AN‘ANAVIY SUG‘URTADAN FARQLI JIHATLARI

Dadabayev Umidjon

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Jahon iqtisodiyoti kafedrasida katta o‘qituvchisi*

2020-yilning 29-dekabr kuni davlatimiz rahbari o‘zining Oliy Majlisga qilgan murojaatida, “O‘zbekistonda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo‘yicha huquqiy bazani yaratish vaqti-soati keldi. Bunga Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etiladi”, – deya e‘tirof etdi¹⁸¹.

Global takoful sug‘urta bozori dunyoning bir qator nufuzli moliya tashkilotlari tarafidan 2022 yilda 31,7 milliard AQSH dollari hisobida baholangan va 2032 yilga kelib 126,8 milliard AQSH dollarga yetishi prognoz qilinmoqda, buning uchun takofulning 2023-2032 yillarda yillik 15,2 foizlik o‘shish surati (CAGR – Compound Annual Growth Rate)ga erishishi kutilmoqda.

Bugungi kunda islom sug‘urtasi islom bankiga qaraganda sekinroq rivojlanmoqda. Bu sohada bank qoidalari, shuningdek, Malayziya qoidalari dunyoda birinchi o‘rinda turadi. Malayziya ikki tomonlama bank tizimiga ega bo‘lgan birinchi davlat bo‘lib, bir vaqtda islomiy va an‘anaviy bank xizmatlarini ko‘rsatadi. 1983 yildagi Islom banklari to‘g‘risidagi qonun Markaziy bankka yangi islom banklarini yaratish va nazorat qilish huquqini bergan bo‘lsa-da, moliya vaziri qaror qabul qilish bo‘yicha yakuniy vakolatni saqlab qoladi. Islom sug‘urtasi biznesi rivojlanishning dastlabki bosqichida bir oz oddiyroq ko‘ringan¹⁸². Takaful tadqiqotlari bo‘yicha nashrlar 2017-yildan boshlab jadal rivojlanishni va islomiy sug‘urta mahsulotlari turlarining ko‘payib boshladi¹⁸³.

Keyingi o‘n yilliklarda “Takoful” ko‘pchilik musulmonlar yashaydigan mamlakatlar va mintaqalarda, jumladan, Yaqin Sharq, Janubi-Sharqiy Osiyo va Shimoliy Afrikada mashhur bo‘ldi. Jismoniy shaxslar va tadbirkorlik subyektlariga islom qoidalariga muvofiq sug‘urta mahsulotlari va xizmatlarini taqdim etish maqsadida ko‘plab “Takoful” kompaniyalari va kooperativlari tashkil etildi.

Takoful tizimi ayniqsa, Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlari iqtisodiyotida keng tarqalgan bo‘lib, yuqorida ta’kidlanganidek, hamkorlik yoki o‘zaro yordam tamoyiliga asoslanadi, shuningdek Tabarru (ixtiyoriy) bo‘lib, u bilan bog‘liq xavflar ko‘ngillilar guruhi uchun birgalikda taqsimlanadi.

Takaful sanoati o‘shishda davom etar ekan, turli mamlakatlardagi nazorat organlari Takaful kompaniyalari faoliyati uchun asoslar va yo‘riqnomalarni yaratishni boshladilar. Ushbu tartib-qoidalar Takoful operatsiyalarining shariat qonunlari va axloqiy tamoyillarga muvofiqligini ta‘minlashga qaratilgan edi.

¹⁸¹ U.Dadabayev. Islom moliyasida sug‘urta munosabatlari: oilaviy takofulning rivojlanish istiqbollari. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. VII SON - NOYABR, 2023. 250-256

¹⁸² Khorshid A. (2004). Islamic insurance: A modern approach to Islamic banking. Routledge.

¹⁸³ Billah M. M. (2019). Islamic insurance products: Exploring takaful principles, instruments and structures. Springer International Publishing.

Vaqt o‘tishi bilan “Takoful” mahsulotlari turli xil sug‘urta ehtiyojlarini, jumladan, hayot sug‘urtasi, sog‘liqni sug‘urtasi, mulk sug‘urtasi va boshqalarni qoplash uchun diversifikatsiya qilindi. Takoful kompaniyalari, shuningdek, tavakkalchilikni samarali boshqarish uchun qayta sug‘urtalash bo‘yicha kelishuvlarni ishlab chiqdilar.

Takoful tizimi sug‘urta polisida tasdiqlanganidek, alohida imzolovchilar ko‘rgan yo‘qotish yoki zarardan o‘zlarini birgalikda kafolatlashni tanlagan ishtirokchilar guruhi tomonidan tuzilgan shartnoma (yoki sug‘urta polisi) sifatida tushuniladi. Islom banklari va sug‘urta korxonalari yoki islom moliya korxonalari tizimining Takofulga o‘xshagan xizmat turlarining moliyaviy samaradorligi, islom dini tamoyillar asosida tashkillartirilishi, shaffof va to‘g‘riligi musulmonlar uchun jozibadorligini ta‘minlaydi.

1-jadval

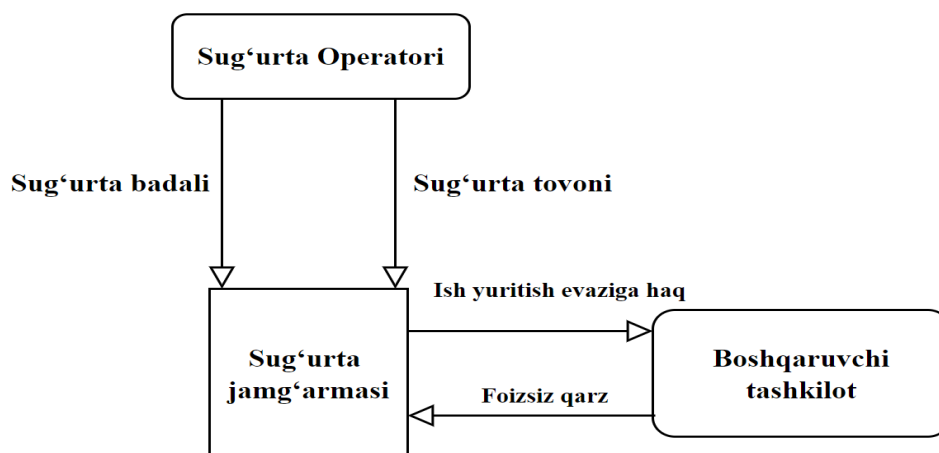
An’anaviy sug‘urta hamda takoful o‘rtasidagi asosiy farqlar¹⁸⁴

Takoful An’anaviy sug‘urta	Takoful An’anaviy sug‘urta
Barcha investitsiyalar islom shar‘iy qoidalariga asosan boshqariladi.	Investitsiyalarni diniy standartlarga asosan boshqarilmaydi.
Takoful to‘g‘ri amalga oshirilishi uchun maxsus sug‘urta jamg‘armasi tuziladi. Jamg‘arma a‘zolari oldindan e‘lon qilingan tartib-qoidaga ko‘ra sug‘urta uchun badallarni ehson sifatida jamg‘armaga kiritishadi, jamg‘arma esa o‘z mulkiga aylangan ushbu mablag‘lar hisobidan a‘zolarining kelishilgan zararlarini qoplab turadi.	Sug‘urta qilgan shaxs sug‘urta kompaniyasiga sug‘urta uchun pul to‘laydi, lekin evaziga real mol yoki xizmat emas, kelajakda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan sug‘urta holatida unga yetgan talafotni qoplab berish va‘dasini oladi xolos, bu esa g‘arar.
Takoful kompaniyalarida ko‘pincha shariatga rioya etilishini nazorat qiluvchi islom ulamolaridan iborat shariat kengashlari yoki qo‘mitalari mavjud.	An’anaviy sug‘urta kompaniyalari davlat organlari tomonidan tartibga solingan bo‘lsa-da, shaffoflik va boshqaruv darajasi turlicha. Ularda shariat kengashlari kabi axloqiy masalalarga bag‘ishlangan maxsus qo‘mitalar bo‘lmasligi mumkin.
O‘z mablag‘larini faqatgina shariat ruxsat bergan faoliyat turlariga yo‘naltiradi.	An’anaviy sug‘urtachilar ma‘lum axloqiy cheklovlarisiz keng ko‘lamli moliyaviy vositalarga, jumladan obligatsiyalar, aksiyalar va turli xil aktivlarga sarmoya kiritadilar.
Investitsiyalarga qilingan fondlardan kelgan foyda ishtirokchilarga qayta taqsimlab beriladi.	Foyda polis egalari emas, aksiyadorlarga taqsimlab beriladi.
Risk va zarar ishtirokchilar o‘rtasida taqsimlanadi.	Risk yoki zararning bir qismi sug‘urta korxonasiga yuklatiladi.
Agar sug‘urta hodisasi ro‘y bermasa, polis uchun to‘lovning katta qismi sug‘urtalovchilarga qaytariladi. Yoki agar sug‘urtalovchi yangi shartnoma tuzishni davom ettirmoqchi bo‘lsa, keyingi davrga o‘tkaziladi	Sug‘urta polisi uchun to‘lov qaytarib berilmaydi

¹⁸⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

Bugungi kunda “Takoful” global islom moliya sanoatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib qolmoqda va musulmonlar va boshqa axloqiy va shariatga mos moliyaviy yechimlarni izlayotgan boshqa shaxslarga an’anaviy sug‘urtaga muqobil variantni taklif qilmoqda. Uning o‘zaro hamkorlik, tavakkalchilikni bo‘lishish va islomiy axloq qoidalariga rioya qilish tamoyillari sanoatning o‘sishi va rivojlanishiga rahbarlik qilishda davom etmoqda.

Takaful to‘g‘ri amalga oshirilishi uchun maxsus sug‘urta jamg‘armasi tuziladi. Jamg‘arma a‘zolari oldindan e‘lon qilingan tartib-qoidaga ko‘ra sug‘urta uchun badallarni ehson sifatida jamg‘armaga kiritishadi, jamg‘arma esa o‘z mulkiga aylangan ushbu mablag‘lar hisobidan a‘zolarining kelishilgan zararlarini qoplab turadi. Yil yakunida sug‘urtadan ortgan mablag‘larning bir qismi jamiyat nizomidagi tartib-qoidalar asosida keyingi yillar zaxirasiga olib qo‘yilishi yoki a‘zolar o‘rtasida taqsimlanishi, vaqf shaklida tuzilgan jamg‘armaning qoldig‘idan esa muhtojlarga moddiy yordam ham ko‘rsatilishi mumkin(4- rasm).

1-rasm. Takoful sug‘urta jarayoni ishlash mehanizmining umumiy ko‘rinishi¹⁸⁵

Jamg‘arma boshqaruvi odatda tijorat tashkilotiga topshiriladi. Bunda boshqaruvchi tashkilot jamg‘armaga egalik qilmaydi, balki jamg‘arma faoliyatini vakil sifatida boshqaradi va o‘zining hizmatlari evaziga jamg‘armadan haq olish huquqiga ega bo‘ladi. Bunda, boshqaruvchi tashkilot va jamg‘arma a‘zolari o‘rtasida manfaatlar qarama-qarshiligi yuzaga kelmaydi, chunki jamg‘arma hisobidan zararlarini to‘lamaslikdan boshqaruvchi tashkilot hech qanaqasiga manfaatdor bo‘lmaydi. Shu o‘rinda bir narsani ta’kidlash lozim: jamg‘armaning tovon to‘lovidan ortgan qismi jamg‘arma va uning a‘zolari ixtiyorida qoldiriladi, ya’ni boshqaruvchi tashkilot tasarrufiga o‘tkazilmaydi.

Ba’zida ko‘rilgan zarar taxmin qilingan ko‘rsatkichlardan yuqori bo‘lib qolishi va shu sababli jamg‘arilgan badallar zararlarini qoplashga yetmay qolishi mumkin. Shunday paytlarda tovon to‘lovi uchun kerak bo‘lgan mablag‘ jamg‘armaning boshqaruvchi tashkilotidan qarz yoki boshqa o‘zaro sug‘urta jamiyatlaridan (avvalroq tuzilgan kelishuv asosida) yordam sifatida olinadi.

¹⁸⁵ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

Olingan qarzlar keyingi yillardagi sug‘urta to‘lovlaridan ortgan zaxira hisobidan qaytariladi. Agar boshqa jamg‘armalardan, ularga oldindan badal o‘tkazib turish hisobiga, yordam puli olingan bo‘lsa, ushbu yordam puli qaytarilmaydi.

Xulosa qilib aytganda, islom va zamonaviy sug‘urta o‘rtasidagi asosiy farq ularning axloqiy va operatsion tamoyillaridadir. Islom sug‘urtasi islom qadriyatlari va tamoyillariga mos keladigan, risklarni taqsimlash, axloqiy investitsiyalar va o‘zaro hamkorlikka urg‘u beradigan sug‘urta mahsulotlarini taqdim etishga qaratilgan. Zamonaviy sug‘urta esa o‘ziga xos axloqiy yoki diniy cheklovlarsiz risklarni o‘tkazish, foydani ko‘paytirish va investitsiyalarni diversifikatsiya qilishning bozor tamoyillari asosida ishlaydi.

Ta’kidlash joizki, takoful – bu shariatga muvofiq ishlaydigan sug‘urta sxemasi. Turli islom ulamolari va tashkilotlari buni har xil ta’riflaydilar, lekin uning asosiy ma’nosi o‘zgarmaydi, bu “O‘zaro hissa yoki yordam” deya tushuniladi. Islom sug‘urtasi an’anaviy sug‘urtadan ko‘p jihatdan risklarni taqsimlash, foyda taqsimoti, shartnoma shartlari va boshqalar bo‘yicha sezilarli farq qiladi. Islom sug‘urtasi Islom iqtisodiyotida o‘zining muhim ahamiyatiga ega bo‘lib, u Islom banklari va investitsiya faoliyatining biznes turi hisoblanadi. Takaful dunyoning ko‘plab mamlakatlarida, xususan, Malayziya, Pokiston, Indoneziya, Turkiya, BAA, Buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlarda moliya sanoatining boshqa tarmoqlariga nisbatan yosh, biroq, kundan-kunga rivojlanib, butun dunyoga tarqalmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U.Dadabayev. *Islom moliyasida sug‘urta munosabatlari: oilaviy takofulning rivojlanish istiqbollari. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. VII son – Noyabr, 2023. 250-256*
2. Khorshid A. (2004). *Islamic insurance: A modern approach to Islamic banking. Routledge.*
3. Billah M. M. (2019). *Islamic insurance products: Exploring takaful principles, instruments and structures. Springer International Publishing.*

ISLOM BANKLARI TARKIBIDAGI TASHKILOTLAR MOHIYATI VA UNING FUNDAMENTAL ASOSLARI

Eshimov Alisher Dusmurodovich

“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi mustaqil izlanuvchisi

Bozor iqtisodiyoti sharoitida subyektlar o‘rtasidagi munosabatlar nafaqat normativ-huquqiy baza, balki ular o‘rtasidagi xulq-atvor qoidalari bilan birlashtirilgan ma’lum bir institutsional me’yorlar majmuasi asosida tartibga solinadi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad bozor subyektlari o‘rtasida resurslarni adolatli taqsimlanishini va ulardan foydalanish jarayonida yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishishni ta’minlash hisoblanadi. Investitsion faoliyat samaradorligini baholashda eng muhim masala investitsiyalardan kutilayotgan